

Наталія Іванівна **ПАТИКА**

д.е.н., професор, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

e-mail: n_patyka@ukr.net

Юрій Васильович **ПАСІЧНИК**

д.е.н., професор, Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9742-1378>

e-mail: profes19@ukr.net

ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФЕРМЕРІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

У статті визначено особливості формування економічного потенціалу фермерських господарств. Виконано економічний аналіз діяльності господарств протягом 2017-2021 рр., виявлено резерви його підвищення. Оцінено збитки фермерів, завдані російською агресією. Подано градацію території України стосовно розміщення фермерських господарств. Із врахуванням сучасного становища фермерських господарств обґрунтовано конкретні пропозиції застосування їхнього потенціалу у контексті забезпечення стійкого розвитку сільських територіальних громад.

Ключові слова: збитки фермерів, економічні резерви, напрями розвитку, проблеми

ВСТУП

Складний суспільний шлях, який проходить Україна з початку здобуття незалежності у 1991 р., готує безліч викликів. Тепер весь український народ бореться з російськими загарбниками і для забезпечення перемоги є актуальним мати стабільну, ефективну та перманентно зростаючу економіку. У цьому контексті вагому роль відіграють фермерські господарства, які забезпечують продовольством, надають робочі місця та наповнюють бюджети місцевих територіальних громад. Беручи до уваги, що в інших країнах світу фермерство має власні національні ознаки та особливості функціонування, у цьому дослідженні є доцільним виявити реальні та потенційні можливості фермерських господарств в Україні стосовно чисельності, частки у валовому внутрішньому продукті, ефективності господарювання.

МЕТА статті полягає у з'ясуванні значення економічного потенціалу українських фермерських господарств у сприянні розвитку територіальних громад у сільських територіях.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологічна основа статті – системний метод, що дав змогу виявити основні складники економічного потенціалу фермерів. Додатково застосовано методи економічного аналізу, групування та узагальнення.

РЕЗУЛЬТАТИ

Одним із стратегічних пріоритетів, спрямованих на мінімізацію ризиків розвитку сільських територіальних громад стосовно продуктивної зайнятості та втрати доходів, є розвиток фермерства, зокрема числі сімейного.

Для визначення наявного економічного потенціалу фермерських господарств з'ясуємо ситуацію у передвоєнні та воєнні роки. Згідно з останніми офіційними публікаціями Державної служби статистики України станом на серпень 2023 р. подамо характеристику господарювання фермерських господарств у довоєнний період (табл. 1).

Аналізуючи наявні характеристики, визначимо пер-

манентне зростання обсягів продукції сільського господарства, зокрема не лише в абсолютному значенні, але й у відносному стосовно загального національного обсягу. Із врахуванням окремих особливостей господарювання дещо нестабільною є динаміка великої рогатої худоби, площ зернових культур, рентабельності зернових культур, картоплі. Водночас зазначимо прибутковість фермерських господарств, зокрема за основними видами виробництва, що є стабілізуючим чинником їх функціонування. Із врахуванням таких особливостей діяльності резервами подальшого розвитку може бути: зростання чисельності господарств; збільшення площ під сільськогосподарські культури; підвищення рентабельності виробництва продукції.

Згідно зі статистичними даними (табл. 1) доцільно зробити висновок про вагому роль фермерських господарств у економічному розвитку не лише конкретних територіальних громад, але й всієї країни загалом.

Із врахуванням військового вторгнення росії у 2022 р. український аграрний сектор зазнав 40,2 млрд дол. США прямих та непрямих збитків. Саме такі дані згідно з останніми підрахунками оприлюднив Центр досліджень продовольства та землекористування при Київській школі економіки (KSE Agroceneter) [3].

Стосовно збитків малих фермерів, то війна в Україні та її економічні наслідки завдали значної шкоди, що оцінюється більше 3,85 млрд дол. США. Про це йдеться у звіті Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), що оприлюднено «Інтерфакс-Україною» [4].

Зважаючи на теперішні реалії функціонування фермерських господарств, виокремимо таку градацію території стосовно їх розміщення:

- території, які контролюються українською владою і на яких відсутні активні бойові дії;
- території, які знаходяться під контролем української влади, але водночас можуть перебувати в зоні військових дій;
- території, які повністю тимчасово перебувають під контролем російських окупантів.

Таблиця 1 – Окремі показники господарської діяльності фермерських господарств України протягом 2017-2021 рр. (складено авторами на основі даних Державної служби статистики України [1, с. 46, 139, 142; 2, с. 80, 85, 129, 159, 164])

Показники, вимір	Роки					2021 р. до 2017 р.
	2017	2018	2019	2020	2021	
Кількість, од.*	34137	33164	32452	27667	26629	-
Продукція сільського господарства, млрд грн**	21,7	73,2	79,1	65,8	90,3	123,4%
Продукція сільського господарства, у % до загального обсягу	8,7	10,9	11,6	10,7	12,7	4,0 в.п.
Велика рогата худоба, тис. голів	3,0	106,3	103,3	104,0	110,4	36,8 рази
у % до загальної кількості	3,2	3,2	3,3	3,6	4,2	1,0 в.п.
Площа культур зернових, тис. га	2341,7	2458,9	2610,1	2581,8	2815,0	120,2%
у % до загальної площі	16,0	14,4	15,3	14,9	16,5	0,5 в.п.
Рентабельність культур зернових, %	...	26,1	14,5	21,8	...	-
Рентабельність картоплі, %	...	28,0	50,3	29,5	...	-

Примітки: *За 2017-2019 рр. подано фермерські господарства, які здійснювали діяльність, а за 2020-2021 рр. – мали сільськогосподарські угіддя; ** 2017 р. у цінах 2010 р., 2018-2021 рр. у цінах 2016 р.

З урахуванням цього формуються конкретні форми взаємодії фермерських господарств із сільськими територіальними громадами.

Оцінюючи можливість застосування зазначеного економічного потенціалу, зауважимо, що в умовах воєнного стану співпраця з територіальними громадами має суттєві відмінності від довоєнного часу, які обумовлюються різними чинниками, зокрема проблемного характеру. Основними проблемами є такі:

- суттєве пошкодження або повне знищення майна, залучення чоловіків на військову службу, порушення господарських зв'язків;
- недостатність бюджетної підтримки;
- перманентна зміна чинного законодавства;
- неефективна взаємодія між фермерськими об'єднаннями.

Оцінюючи напрями підвищення потенціалу фермерів, зазначимо, що тепер формуються різні механізми їх підтримки. Так, у Державному аграрному реєстрі (ДАР) приймаються заявки в рамках нової програми допомоги малим агровиробникам на загальну суму понад 1,5 млрд грн (50 млн євро). Програма фінансується за рахунок бюджетної підтримки ЄС і згідно з умовами програми безповоротну допомогу зможуть отримати аграрії, які обробляють від 1 до 120 га сільськогосподарських угідь або утримують від 3 до 100 корів. Зареєстровані у ДАР фермерські господарства та інші виробники сільськогосподарської продукції, що відповідають критеріям програми, зможуть отримати безповоротну допомогу в розмірі:

- 3100 грн на 1 га оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (але не більше 372 тис. грн);
- 5300 грн на кожну корову, яка перебуває у власності отримувача (але не більше 530 тис. грн) [5].

Надзвичайно важливим в умовах ринкового обігу прав на земельні ділянки є Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» від 04.11.2021 № 1865-IX [6]. Це небанківська фінансова установа з особливим статусом. Фонд частково в обсязі до 50% непогашеної суми основного боргу та на строк дії кредитного договору, але не більше 10 років, гарантує виконання зобов'язань за позиками договорами мікро-, малих та середніх підприємств, що провадять цю діяльність.

Вагомим напрямом реалізації потенціалу фермерських господарств стосовно сприяння розвитку сільських громад є інституціоналізація соціально захищеної зайнятості в сільських фермерських господарствах, яка має бути одним з головних національних пріоритетів держави. Розвиваючи мікро- й малі ферми частково ви-

рішуються проблеми сімейного безробіття та бідності сільських домогосподарств, зупиняється деградація людського і соціального капіталу, долається демографічна криза, зменшується трудова еміграція, особливо соціально активного віку, забезпечується адміністративний контроль над сільськими територіями, зокрема, у зонах прикордонного режиму тощо.

Із врахуванням теперішнього реального стану фермерських господарств сформовано такі пропозиції на застосування їхнього потенціалу в контексті забезпечення розвитку сільських територіальних громад:

1. Розроблення стратегічних та поточних програм розвитку, що дасть змогу забезпечити створення нових робочих місць та буде сприяти наповненню бюджетів територіальних громад.

2. Впровадження новітніх технологій для культивування видів сільськогосподарської продукції або тварин, розвиток органічного та крафтового виробництва, організація переробки, зокрема з використанням сировини домогосподарств, що дасть змогу підвищити доходи.

3. Диверсифікації аграрного виробництва, розвиток переробних галузей, надання різноманітних побутових, інформаційно-комунікаційних послуг та інших видів діяльності. Зокрема, виробництво нішових культур, у відкритому та/або закритому ґрунті фруктів, ягід, горіхів, винограду, овочів, полуниці, квітів, декоративних рослин, тютюну та нетрадиційних культур (арахіс, кіноа, кунжут, чіа, чуфа, шафран) та інших культур, які користуються платоспроможним попитом на внутрішньому і зовнішньому ринках.

4. Відновлення та розвиток тваринництва та водних біоресурсів (аквакультура) як більш трудомісної галузі, що сприятиме постійній зайнятості та отриманню стабільних доходів селян.

5. Участь у спільних інноваційних проектах фермерів та територіальних громад, сприяння громад фермерам у купівлі їхньої продукції для забезпечення дитячих садків, шкіл, інших соціальних закладів, що матиме позитивний ефект для двох сторін.

Зроблені пропозиції є реалістичними та обумовлюватимуть як реалізацію потенціалу фермерських господарств, так і розвиток сільських громад.

ВИСНОВКИ

На теперішній розвиток сільських територіальних громад впливає безліч чинників економічного, соціального, військового, демографічного, ментального змісту. Серед чинників економічного змісту вагома роль відводиться фермерським господарствам, як структурі, яка

найбільш інтегрована у процеси такого розвитку. Виконаний аналіз окремих показників господарської діяльності фермерських господарств України дав змогу виявити специфіку діяльності та визначити можливі резерви.

Базуючись на виявлених резервах та з урахуванням подолання обумовлених проблем, розроблено відповідні пропозиції із застосування цього потенціалу. Наголошено,

що пропозиції є реальними до застосування сільськими територіальними громадами у контексті їх подальшого розвитку.

Окрему увагу дослідження акцентовано на особливостях функціонування фермерських господарств, зокрема і формування економічного потенціалу залежно від конкретної території.

Список використаних джерел

1. Сільське господарство України. 2017. Державна служба статистики України. Держаналітінформ. Київ, 2018. 245 с. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf
2. Сільське господарство України. 2021. Державна служба статистики України. Держаналітінформ. Київ, 2022. 222 с.
3. Збитки у сільському господарстві України через війну перевищили \$ 40 млрд. Агро. 23 травня 2023. URL: <https://delo.ua/agro/zbitki-u-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-cerez-viinu-perevishhili-40-mlrd-doslidzennya-417875>
4. Збитки через війну. В ООН оцінили втрати виробництва й доходів малих фермерів в Україні. Агро. 29 травня 2023/ URL: <https://delo.ua/agro/zbitki-cerez-viinu-v-oon-ocinili-vtrati-virobnictva-i-doxodiv-malix-fermeriv-v-ukrayini-418233/>
5. Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період. Проект Закону від 09.09.2021 № 6013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707
6. Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 1865-IX від 04.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20#Text>

References

1. Agriculture of Ukraine. 2017. State Statistics Service of Ukraine. Derzhanalitinform. Kyiv, 2018. 245 p. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/09/zb_sg2017_pdf.pdf [in Ukrainian].
2. Agriculture of Ukraine. 2021. State Statistics Service of Ukraine. Derzhanalitinform. Kyiv, 2022. 222 p. [in Ukrainian].
3. Losses in the agricultural economy of Ukraine due to the war exceeded \$ 40 billion. Agro. May 23, 2023. URL: <https://delo.ua/agro/zbitki-u-silskomu-gospodarstvi-ukrayini-cerez-viinu-perevishhili-40-mlrd-doslidzennya-417875/> [in Ukrainian].
4. Damages due to war. The UN estimated the loss of production and income of small farmers in Ukraine. Agro. May 29, 2023. URL: <https://delo.ua/agro/zbitki-cerez-viinu-v-oon-ocinili-vtrati-virobnictva-i-doxodiv-malix-fermeriv-v-ukrayini-418233/> [in Ukrainian].
5. On the peculiarities of the regulation of business activities of certain types of legal entities and their associations in the transition period. Draft Law dated September 9, 2021 No. 6013. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707 [in Ukrainian].
6. On the Fund for partial guarantees of loans in agriculture. Document 1865-IX, valid, current edition dated 04.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20#Text> [in Ukrainian].

Nataliia PATYKA

Doctor of Economics, Professor, National Scientific Center "Institute of Agrarian Economy"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0062-7631>

e-mail: n_patyka@ukr.net

Yurii PASICHNYK

Doctor of Economics, Professor, National Scientific Center "Institute of Agrarian Economy"

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9742-1378>

e-mail: profes19@ukr.net

ECONOMIC POTENTIAL OF FARMERS IN PROVIDING THE DEVELOPMENT OF RURAL TERRITORIAL COMMUNITIES

Introduction. Increasing the economic potential, in particular of farms, is one of the important problems of the current development of Ukraine. Taking into account Russia's military aggression against Ukraine, the urgent national task is not only to stabilize the economy, but also to ensure stable social development. In this context, the economic potential of farms should contribute to the development of rural territorial communities. The purpose of the paper is to analyze issues related to criminal responsibility for committing crimes during armed aggression in Ukraine.

The purpose of the paper is consists in substantiating the importance of the economic potential of farms in ensuring the stable development of rural territorial communities.

Results. An economic analysis of the activities of Ukrainian farmers in the pre-war period was carried out and certain directions of the realization of reserves were identified. Attention is focused on the growth of the profitability of farms of the main types of production. It was determined that the reserves of increasing the potential can be an increase in the number of farms, an increase in the area of agricultural crops. Such problems of potential formation as significant damage or complete destruction of property, enlistment of men for military service, disruption of economic relations, insufficient budgetary support are singled out. Such proposals regarding the use of this potential in the context of ensuring the development of rural territorial communities as the development of strategic and current development programs, the introduction of new current technologies for the cultivation of types of agricultural products or animals, the organization of processing, in particular with the use of household raw materials, participation in joint innovative projects of farmers and territorial communities, community assistance to farmers in the purchase of their products to provide kindergartens, schools, and other social institutions, which will have a positive effect for both parties.

Conclusions. For Ukraine, the economic potential of farms is an important factor in the development of rural territorial communities. The performed economic analysis of the functioning of these farms, the identified reserves made it possible to formulate reasoned proposals for increasing the economic potential, which will contribute to the stable development of rural areas.

Keywords: losses of farmers, economic reserves, directions of development, problems